

גליון נושא: 'רבית כל דבר'

בס"ד, יום ג' פרשת תרומה, ל' שבט תשע"ו.
דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורר לב המעיין 'ולא הלכה למעשה',
מסכת בבא מציעא פ' איזהו נשך דף סד:

פנינים

מיתה עולמית למלוה ברבית

חייב מיתה: בגמ' (ב"מ דף סא:) דרשו מהפסוק (יחזקאל פרק יח, יג) בַּנֶּשֶׁךְ נָתַן וְתִרְבִּית לָקַח וְחֵי לֹא יִחְיֶה, למיתה ניתן ולא להשבון. ופירש רש"י (ד"ה מגופיה) דמים ששפך שהעני את חברו ומת ברעב. והינו שיש חיוב מיתה בעולם הזה מידה כנגד מידה. אכן במדרש המובא להלן מבואר דקאי על עולם הבא.

הממית לא יחיה: ידוע המדרש רבה (שמות ל"א ו'), מובא בשו"ע הגר"ז, ובכנה"ג, שדרשו מהפסוק (יחזקאל פרק יח, יג) בַּנֶּשֶׁךְ נָתַן וְתִרְבִּית לָקַח וְחֵי לֹא יִחְיֶה, אמר הקדוש ברוך הוא מי שחיה ברבית בעולם הזה, לא יחיה בעולם הבא. הסבר נפלא על כך כתבו רבי חיים פלטיאל, והכלי יקר על הפסוק וְחֵי אֲחִיד עִמָּךְ (ויקרא כה לו): שהלוקח נשך מאחיו הוא ממיתו, ולכך המלוה ברבית לא יחיה בתחית המתים מדה כנגד מדה.

תחית המתים: מבואר בפרקי דר"א (פרק לב), ובילקוט שמעוני (יחזקאל שעה), הובא בתוס' (ב"מ ע: ד"ה תשיך), מתים שהחיה יחזקאל שישים ריבוא, וכולם עמדו על רגליהם אף שכפרו בתחיית המתים ועברו על עוד עוונות חוץ מאיש אחד. אמר לו הנביא: ריבון העולמים מה טיבו של זה האיש, אמר לו הקדוש ברוך הוא בַּנֶּשֶׁךְ נָתַן וְתִרְבִּית לָקַח וְחֵי לֹא יִחְיֶה (יחזקאל יח יג).

בית הקברות: בספר לבוש יוסף (עה"ת פרשת בהר) מובא המעשה הידוע. בפוזנה שבמערב פולין, עירו של הג"ר עקיבא איגר זצ"ל, הלך לעולמו אחד מעשירי העיר שהתפרנס כל ימיו מהלוואות בריבית קצוצה, תבעו אנשי חברה קדישא סכום כסף גדול תמורת הקרקע שהכינו לאותו נפטר בבית הקברות פי כמה מנפטר רגיל. חרה הדבר ליורשים, וברוב זעמם פנו בתלונה חריפה אל ראש המשטרה הנכרית שבעיר, שיש כאן 'אפליה בלתי הוגנת', הלה לא השתהה הרבה וציוה להזמין ללשכתו את הגאון רבי עקיבא איגר, רבה של פוזנה בימים ההם, שיסביר לו את פשר הדרישה הכספית הגבוהה.

ענה רבי עקיבא איגר לראש המשטרה, אנו היהודים מאמינים באמונה שלימה בתחיית המתים, ועתידים כל הנפטרים להחזיר את חלקות קבריהם לאחר שיקומו לתחיה, ולכן הם משלמים מחיר מוזל כי זה רק 'שכירות' הקבר. אולם המלוים בריבית לא יקומו לתחיה עם שאר מתי ישראל, יוצא שהמלוה בריבית נוטל את קברו לצמיתות, כיון שכך מן הדין הוא שהממונים על בתי הקברות יטלו מיורשיו מחיר כפול ומכופל תמורת קברו שכן זה 'קנין עולם'. ❖

לא ידור בחצירו בחינם

בסוגין: מבואר במשנה (בבא מציעא דף סד:) המלוה את חברו לא ידור בחצרו חנם, ולא ישכור ממנו בפחות מפני שהוא רבית. ובגמ' אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן: הדר בחצר חברו שלא מדעתו אין מעלה לו שכר, הלוהו ודר בחצירו מעלה לו שכר. וחידש רב יוסף שאסור אפילו

בלא קיימא לאגרא, וגברא דלא עביד למיגר. כי מהמשנה היינו אומרים רק בחצר דקיימא לאגרא, וגברא דעביד למיגר.

בתחילת הפרק: מקור הדבר בגמ' (דף סא.) שאיסור רבית בין בכסף דכתיב אֶת־כֶּסֶף לֹא־תִתֵּן לוֹ בְּנֶשֶׁךְ. ובין באוכל, דכתיב וּבְמַרְבִּית לֹא־תִתֵּן אֶכְלָךְ. מנין לרבות כל דבר, תלמוד לומר נֶשֶׁךְ כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר יֶשֶׁךְ. ופירש הטור (יו"ד סימן קסא) שכל דבר, בא לרבות בין אוכל בכסף בין כסף באוכל. ותמה **המשנה למלך** (פ"ד ממלוה ולוה ה"א) דזה לא צריך לרבויהי דמקרא מפורש הוא ואין חילוק בין כסף בכסף לכסף באוכל, והיה לו לומר כמו שכתבו **התוס'** (סא.) דכל דבר אסור ללוות אפילו עצים ואבנים, שאין להם ערך ממוני (ר.ח.).

בסוף הפרק: גם מצינו בגמ' (דף עה:) מנין לנושה בחבירו מנה, ואינו רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום, תלמוד לומר נֶשֶׁךְ כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר יֶשֶׁךְ, אפילו דיבור אסור. ביאור הדרשה פירש המלבי"ם (דברים כג כא) מתיבת דבר נדרש לשון דיבור, ומאשר ישך משמע כמו נשיכה המורגשת לכן אסור רק כשאינו רגיל.

1. איסור רבית דברים

דרבנן: נחלקו הראשונים אם איסור רבית דברים מדאוריתא, או מדרבנן. שיטת הר"ן (כתובות דף מו, דף טז: מדפי הרי"ף), ומהר"ם מרוטנבורג הובא **במרדכי** (ב"מ סימן שכז), ו**סה"ת** (שער מו ח"ג סי"ג), ו**רבינו ירוחם** (במישרים נ"ח ח"א), ו**החכמת אדם** (כלל קלא סעיף יא), שאיסור רבית דברים אפילו כשקצץ להדיא, הוא רק מדרבנן, והר"ן דימה קרקע שהתמעט מכלל ופרט וכלל, לרבית דברים. ופירש **בקרית ספר להמב"ט** (פ"ה ממלוה ולוה) שהדרשה נשך כל דבר אשר ישך הוא אסמכתא בעלמא. ורק לא ידור עמו בחצירו אם קצץ הוא דאוריתא כיון שנותן לו רווח ממון.

דאוריתא: אולם דעת **התוס'** (קידושין דף ח: ד"ה צדקה), וכן משמע **בר"י מגאש** (המובא בחידושי רבינו חננאל בן שמואל קידושין ו:), וכן משמע **ברמב"ם** (פ"ה הי"ב), ו**בסמ"ג** (לאוין קצא), ו**ביראים** (סימן קיח), ו**הרדב"ז** (ס' תשצז) הובא **בשיטמ"ק** (ב"מ ס: ד"ה וז"ל), וכן פוסק **בתשובת הריב"ש** (סימן קמז), שאיסור רבית דברים מדאוריתא. והקשה **הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל** (קובץ שיעורים קידושין אות עז) שזה תרבות בלי נשך שאין הלואה חסר כלום. עוד הקשה ר' אלחנן, וכן הקשה **בנתיבות המשפט** (עב טו מהדורת שו"ע) שאינו רבית קצוצה שלא קצץ בשעת ההלואה על מנת שתברכני. [הנתיבות מתרץ קושיא זו דמותר אפילו כשכבר הגיע זמן הפרעון, וכשבא להחזיר את הכר, מאריך לו את הזמן בקציצה תמורת הברכה. וכיון שבשעה זו היה יכול לגבות ממנו, ומרויח לו זמן ונוטלו למשכון כדי להחזירו שיברכהו. דינו כקציצה בשעת ההלואה. **הגרי"ש אלישיב זצ"ל** (בהערות ב"מ) תירץ שנחשב לרבית קצוצה כי התורה קצצה דכתיב (דברים כד יג) וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבִרְכָּהּ]. ועוד הקשו שלא שייך שיחול קציצה על ברכה שאינו דבר ממוני, ולא שייך בברכה הדין של רבית קצוצה יוצאה בדיינים. עוד הקשו שזה רבית מאוחרת ואיך נאסר מדאוריתא. (אכן בספר **תורת רבית** עמוד מ"ו, פירש בשם מהר"ם סוזין שדעת התוס' בקידושין שזה רק דרבנן).

יסוד הדברים: לתרץ כל הקושיות על התוס' (ו.פ.), ייסד **הגר"ב ליבוביץ שליט"א** (בשיעורו), בשם אביו **הגר"ש זצ"ל**, בשם סביו בעל **הברכת שמואל זצ"ל**, שרבית כסף ורבית דברים, הם שני איסורים נפרדים החלוקים ביסודם. רבית כסף: ידוע ביאור **הגר"ח** (הובא בברכת שמואל קידושין דף ז כלפי דין מלוה להוצאה) שלא שייך לשלם שכירות על מעות כמבואר **בשו"ת הרשב"א**, אלא גדר האיסור לשלם ק"כ בתמורה לק', ו'קציצה בתרבות' פירושו שמוכר את כספו בסכום גבוה. ומדאורייתא זה שייך רק כשקוצץ בשעת ההלואה שאז הכסף תרבות עומד תחת כסף ההלואה, אבל כשאינו קוצץ מותר מדאוריתא, כי אז אין הרבית תמורה למעות ההלואה, [ורק מדרבנן אסור דמדבריהם חשיב כעין קציצה]. **רבית דברים:** אבל רבית דברים, האיסור הוא לתת מתנה בנוסף להחזר ההלואה, ואדרבה לא שייך שדיבור יחשב תשלום על כסף. ומתורץ כל השאלות, שאף שהדיבור הוא תרבות בלי נשך, ואין קציצה, ורבית מאוחרת, זה גופא האיסור לתת מתנה בנוסף להחזר ההלואה. ודין רבית קצוצה יוצאה בדיינים שייך רק בכסף תרבות שבא תמורת ההלואה, ולא בדיבור שהוא מתנה בנוסף להלואה.

מנהג ישראל תורה

ללמדו תורה

שאלה: האם מותר ללמוד תורה בחברותא עם המלוה בנוסף לפרעון ההלואה? **תשובה:** כתב הרמב"ם (מלוה ולוה פ"ה הי"ב), והב"י והשו"ע (סימן קס סעיף י), שאסור ללוה ללמד את המלוה מקרא או גמרא, אם לא היה רגיל בזה מקודם. וציין בהגהות הגר"א (סימן קס ס"ק יז) שהמקור לדין זה הוא, מנשך כל דבר אפילו דיבור אסור. ומשמע שאסור אפילו ברגיל ללמד אחרים בחינם. והוסיף התורי זהב (סימן קס ס"ק ט') שאסור אפילו במקום שאין משלמים על הלימוד. וכתב המשנה למלך (פ"ה הי"ב) דאם היה רגיל ללמדו מותר ולא חשיב מידי דפרהסיא.

והוסיף האבני נזר (יו"ד סימן קמט) שאפילו באופן שמותר במודר הנאה אסור במלוה, כגון באופן שמשתרשי ליה דבמודר הנאה מותר כי לבניו הוא מתכון, אבל במלוה אסור משום תרבות שאדרבה להנאת המלוה שמעותיו בידו הוא מתכון.

מצוות לאו ליהנות נתנו: הקשה האבני נזר (שם) מדוע אסור ללמדו תורה הרי מצוות לאו ליהנות נתנו, ואין הנאה מהלימוד ולא שייך בזה תרבות. ותירץ הגר"ר שמואל אליעזר רולניק (חקירות שמואל עמוד קיט), לפי דברי רבי אברהם מן ההר (נדרים דף מח), והאגלי טל (בהקדמה), שעיקר מצות לימוד התורה הוא ההנאה והתענוג במה שמשיג ומבין בלימודו כדכתיב פקודי ד' ישרים משמחי לב (תהלים יט ט) ולא שייך בזה מצוות לאו ליהנות נתנו (ר.ח.). ❖

דרבנן: הקשו (י.א.מ.), אם כן רבית שאינה קצוצה, ורבית מאוחרת, יהא אסור מדאורייתא שהרי לא גרע מרבית דברים, ובמשנה (דף עה.) מוכח שאסור רק מדרבנן. ויש ליישב שרבית דברים שייך רק בדיבור שלא נחשב תשלום ההלואה, כי הרגשה טובה אינו בו ערך ממוני, וזה רק פעולת מתנה חיצונית (נ.א.). אבל ברווח כסף או שוה כסף אינו רבית דברים, אלא רבית ממש שלעולם ממון בא כתשלום מוגדל תמורת קרן ההלואה, ואפילו באופן שאין קציצה, ומדאורייתא לא נחשב כסף תרבות, עדיין האיסור דרבנן הוא מכיון שבא כתשלום על גוף החוב (ד.ק.).

2. אינו מודר הנאה

אינו מודר הנאה: יסוד חשוב אנו לומדים בדברי הריטב"א (דף סד:) שמקשה כקושיית התוס' שאם אסור להנות המלוה מהלוה אפילו בלא קיימא לאגרא ולא עביד למיגר שזה אינו נהנה וזה אינו חסר, כל שכן שאסור להשאיל לו כלי או לתת לו מתנה, אם כאן יהא המלוה מודר הנאה מן הלוה, ומעשים בכל יום שהוא שואל ולוה ממנו. ותירץ הריטב"א דשאני חצר דאע"ג דלא קיימא לאגרא אין דרך בני אדם להשאיל חצרם זה לזה בחנם, אבל שאלת כלים נוהגים לשאול ולהשאיל ולתת, וכל מידי דבלאו הלואה זו לא היו מקפידים הלוה עם המלוה הרי זה מותר לכתחילה.

כעין זה כתב לעיל הריטב"א החדשים (ב"מ דף סב: ד"ה רבית מוקדמת) כי אם אינו מתכון לשם רבית אפילו לאחר שלוה וקודם שפרע יכול ליתנם לו מתנת חינם, שאם לא כן נמצא המלוה מודר הנאה מן הלוה.

כך גם מבואר בהגהות אשר"י (סימן עט) שכל דבר שלא היה רגיל לעשות אסור אפילו שזה נהנה וזה לא חסר, ואם רגיל לעשות כן מותר אפילו זה נהנה וזה חסר. ועיין בהגהות מרדכי (סימן תלג) שהקשה ל"ב שהלוה ודר בחצירו מותר, וקשה מהקדמת שלום שאסור כשאין רגיל להקדים לו שלום. ותירץ שהאיסור בלא ידור בחצירו הוא כשאמר לו בפירוש בשביל מעותיך אני עושה.

3. הגדר בלא ידור בחצירו חינם

מחלוקת: בדין לא ידור עמו בחצירו חינם, פירש רש"י (ד"ה קמ"ל) דמחזיא כרבית, ולכן בלי קציצה אסור רק מדרבנן. עם קציצה דעת הרא"ש והרמב"ן שלא עביד למיגר הקציצה הופכו לעביד למיגר. אבל לא קיימא לאגרא אין הקציצה הופכו לקיימא לאגרא, ואסור רק מדרבנן. אולם דעת הרמב"ם דחשיב רבית קצוצה ואסור מדאורייתא.

הערות מבני החבורה

שאלה: האם מותר להכיר טובה לבעל הגמ"ח?

מגלגל גמחי"ם: שואל אבי משפחה, ברוך ד' חיתנתי כבר כמה צאצאים, ואני זקוק לגמחי"ם כאויר לנשימה, 'מרב הגלגולים' נוצר ידידות עמוקה ביני לבין כמה מנהלי גמחי"ם. **כעת השאלה:** איך הלוה צריך להתייחס לבעל הגמ"ח, האם מחמת חשש רבית דברים צריך ליזהר לא לומר לו שלום, ולא להראות קירוב הדעת, ולא ללמוד איתו חברותא, ולא לשוחח עמו בעניני העולם, ולא להשתתף בשמחה של בעל הגמ"ח, ולא לתת לו את הדירה לשבת, כי הכל נובע מהכרת הטוב על ההלוואה. או דלמא אין כל זה בכלל איסור דברים, ואדרבה הלווה פוגע במלוה שמזמן ההלוואה הוא מסתייג ממנו ולא מדבר איתו?

מקוצר הגליון: לא הורחב בנדון, מי המלוה ולמי מתיחס ההלוואה, האם מנהל הגמ"ח בעצמו, או קרן הגמ"ח, או המפקיד. ונפק"מ לדיני רבית אם מנהל הגמ"ח לא מלוה, והוא רק גזבר של קופת הגמ"ח, אין שום חשש רבית שאין זה מלוה למלוה. עוד נפק"מ לגבי גניבה, מי מפסיד במקרה שהכסף נגנב, או נאבד, או נשדד, או שהלוה לא מחזיר את ההלוואה, האם המפקידים מפסידים במשותף כל אחד לפי חלקו, או שבעל הגמ"ח נושא באחריות. עוד נפק"מ למי נזקף בשמים מצות 'גמילות חסדים', האם עיקר זכות ההלוואה מיוחס למפקיד שהוא בעל הכסף, או שעיקר המצוה לבעל הגמ"ח שמלוה בפועל. ובפשוטו מנהל הגמ"ח לווה מהמפקיד ונותן הלוואה מכספו ללוים (ד.ו.). מאידך הרבה מנהלי גמחי"ם מצהירים בפירוש למפקידים שהם רק גזברים, ומעשה שהיה שננגב סכום גדול מגמ"ח מסוים וקוזז מהמפקידים לפי חלקם (י.ג.).

תשובה: תלוי במציאות !

ההיתר: דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל, והגרש"ז אוירבאך זצ"ל, והגראי"ל שטינמן שליט"א, והגר"ח קניבסקי שליט"א, (בהוראתם לגמ"ח 'אהבת חסד' קופרמן), וכן שמעתי מהגר"ר שמאי קהת הכהן גרוס שליט"א, ומהגר"ח כהן שליט"א, והגר"מ סירוטה שליט"א, וכעין זה כתב הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני פרק ט אות א') שמותר ואין חשש רבית דברים, כי יש לחלק בין לווה שמגיע לחתונה רק בגלל ההלוואה שאסור, לבין לווה שמכח ההלוואה נוצר היכרות וידידות שמותר למרות שכעת יש לו הלוואה, ולוה כזה יגיע גם באופן שכבר לא יקבל הלוואה יותר. ולכן דוקא בטובה קטנה מותר, אבל טובה וטירחה גדולה אסור שניכר שזה בתמורה להלוואה.

הסבר הדבר: שמעתי מכמה מנהלי גמחי"ם (ה.ק. מ.י. ד.פ. א.ו.) שהאמת לאמיתה, שמפעילות הגמ"ח נוצר היכרות עם מגוון אנשים ועם גורמים שונים, ובכלל זה נוצר היכרות וידידות בין המלוה ללוה, אולם היכרות זו עם לויים שעוסקים בגלגול הלוואות אין זה בתורת רבית דברים אלא ככל היכרות בין שני אנשים, וחוט השערה דק מבדיל, בין מציאות של היכרות, לאיסור רבית. וסיימו עם הטענה הניצחת שזה לא יעלה על הדעת שמנהל גמ"ח צריך להיות מנודה לכלל הציבור שאם כן כל אדם יחשוש להגיע לשמחה שלהם מחשש רבית דברים. טענה זו מוזכרת בריטב"א החדשים (ב"מ דף סב: ד"ה רבית מוקדמת, דף סד:) שאם כן יהא המלוה מודר הנאה מן הלוה, ומעשים בכל יום שהוא שואל ולוה ממנו. דכל מידי דבלאו הלוואה זו לא היו מקפידים הלוה עם המלוה ונותן לו מתנת חנם ואינו מתכון לשם רבית, הרי זה מותר לכתחילה.

ידידים: שאלו על סברא זו, שאם נוצר ידידות מדוע הלוה מגיע לחתונה של המלוה, והמלוה לא מגיע לחתונה של הלוה? וענו (הנ"ל). א. המלוה הוא איש ציבור עם מאות ואלפי מכרים, ולא מסוגל ללכת כל הזמן לשמחות, אבל הלוה הוא אדם פרטי שיש לו זמן להגיע לאירוע של מכר. ב. הרבה פעמים גם המלוה מגיע ללוה. ג. המלוה חושש שאם הוא יגיע לאירוע, הלוה יכבד אותו יותר מדי, ולכן הוא מעדיף לא להגיע בכלל. ד. הרבה אנשים מגיעים מסקרנות, או בתור איש ציבור מוכר, ולא מקשרים את זה להלוואה שקבלו, אבל המלוה אינו מחפש אירועים לבקר בהם.

מעשה שהיה: במנהל גמ"ח שהזמין ידיד ותיק לחתונה של אחד מצאצאיו, ולא הגיע בתואנה שיש חשש רבית דברים, המלוה נפגע שהלוה השיב לו רעה תחת טובה, ואם לא היה מלוה לו היה מגיע. מאידך מציינים אנשי גמ"ח ותיקים, שמנסיון העבר כל אדם שעושה הרבה טובות גדולות לגמ"ח, כגון שמביא משלוח מנות גדול, סימן שהולך להיות בעיות בפרעון, שאם לא כן מדוע יש לו הכרת הטוב גדולה כל כך, אבל ישר-דרך אינו מרבה בטובות, ונוהג בידידות הדדית אמיתית (א.א.). ❖

תירוצי התוס': נחלקו הלשונות בגמ' מתי אסור. ללישנא קמא, הלוהו אסור, וכל שכן הלוויני. לאיכא דאמרי, הלוויני אסור, אבל הלוהו מותר, כי מעיקרא לא הלוהו על דעת כן. וכתבו התוס' (ב"מ סד: ד"ה אבל וכו', ב"ק צז. ד"ה הלוהו), והרא"ש (כאן, ובתשובה כלל קח סימן יז), דקיי"ל ללישנא קמא דאפילו הלוהו אסור. והקשו התוס' אם כן כל אדם שמלוה לחבירו וכי אסור לעשות

לו שום טובה שבעולם. ותירצו בתירוץ הראשון, שדוקא בפרהסיא ואוושא טובא אסור כגון לדור בחצירו ולתקוף בעבדו, אבל להשאיל כליו וסוסו מותר. עוד תירצו התוס' שדוקא לדור שלא מדעת חבירו אסור, שנראה דעל המלוה סומך שבשבילו יסבלו הבעלים. אבל מדעתו לא אסור אלא בדבר שלא היה עושה לזה למלוה בלא הלואה, דומיא דהקדמת שלום דסוף פרקין (ד' עה:) שאין אסור אלא באותו שלא היה רגיל מקודם לכן להקדים.

להלכה: דעת היש"ש (ב"ק צז) שלפי דברי התוספות שני התירוצים אמת ולקולא שרק חצירו ועבדו אסור דאוושא מילתא ושלא מדעתו, אבל מדעתו אפילו חצירו מותר. אולם להלכה מבואר בטור (סימן קס) ובשו"ע (סימן קס סעיף ז) ששני התירוצים אמת ולחומרא ומותר למלוה ליהנות מהלוה בדבר שהיה עושה לו אף אם לא הלוהו, ובלבד שיהא מדעתו ולא יהא דבר של פרהסיה.

פרהסיה: דעת הב"י (שם ד"ה ובסמ"ג) והמל"מ (מלוה פ"ה הי"ב) שבדבר של פרהסיא אסור אפילו ברגיל מקודם. וחולקים הנמוקי יוסף (ב"ק שם) והיש"ש (ב"ק שם), והגדו"ת (שער מו ח"ג אות יא), שברגיל מקודם, מותר אפילו בדבר של פרהסיא, שהרי כבר התפרסם אצל הכל שמנהגו המורגל עמו עושה ואינו מחדש דבר משום ההלואה. ❖

'צומק הפס'

לתרומות, הצרות, והארות. נ"ד: 052-7687405 | פקס: 02-6507823